

رمانی (زبان کولیها)*

جورج کمبل

ترجمه احمد متین دوست

مقدمه

تا سده هجدهم کولیها هم از لحاظ نژاد و هم از لحاظ زبانشان مرموز به شمار می رفتند. این حقیقت که عموماً گمان می رفت اینان از مصر آمده اند (واژه gypsy تحریفی از کلمه Egyptian است) کافی بود تا زبان آنها اسرارآمیز جلوه گر شود. اکنون روشن است که کولیها (roma نام نژادی و قومی است ethnonym) از هند در پایان هزاره اول میلادی به صورت امواج پی در پی مهاجرت کرده اند. یکی از این امواج از طریق ایران به طرف آسیای صغیر، جنوب روسیه و کشورهای بالکان پیش رفته تا در سده پانزدهم به اروپای غربی و در سده شانزدهم به بریتانیا رسیده است. ظاهراً موج بعدی خط سیر جنوبی تری را از طریق ایران، سوریه، و مدیترانه به سوی شمال آفریقا و شبه جزیره ایبری در پیش گرفته است. تا قرن بیستم، گروههایی از کولیها با نوعی زندگی کم و بیش چادرنشینی در همه کشورهای اروپایی و در بسیاری از بخشهای دیگر جهان حضور داشتند و زبان رمانی، که اصلاً گونه ای ویژه از زبان هندوآریائی نواست، عمدتاً به شکل بیست تا سی و اندی لهجه درآمده است و تماس با زبانهای ملل میزبان در این فرایند نقشی قاطع بازی کرده است.

* اصل این مقاله به انگلیسی با عنوان Romany در کتاب زیر چاپ شده است:

Compendium of the World's Languages by George L. Campbell, London, 1995, pp.419-424.

سه عامل عمده در شکل‌گیری زبان رمانی به آن شکل که آن را در قرن نوزدهم می‌بینیم تأثیر داشته است:

۱. ساده‌سازی پیشرو دستگاه واجی زبانهای هندی میانه؛
 ۲. سائیدگی صورتهای ترکیبی و جایگزینی آنها با صورتهای تحلیلی؛
 ۳. جذب عناصر واژگانی و مشخصه‌های واجی و صرفی زبانهای کشورهای میزبان.
- دو نکته اول از مشخصات زبانهای هندوآریائی نو در شبه قاره هند نیز هستند. از یک نظر، نکته سوم نیز همین‌طور است، اما نه به آن اندازه که در مورد زبان رمانی مطرح است. ونسل Vencel' و چرنکف Čerenkov (۱۹۷۶) زبان کولیهای اروپا را به هشت گروه عمده تقسیم می‌کنند:

۱. lotfitka roma, ruska roma: در شمال روسیه، لتونی، استونی و لهستان مرکزی؛
 ۲. sinti: در آلمان، فرانسه، لهستان، اسلواکی، اتریش و شمال ایتالیا؛
 ۳. ungrike roma, servika roma: در اسلواکی و مجارستان؛
 ۴. drindari, ursari, erlides: در بلغارستان، مقدونیه، صربستان، رومانی و کریمه؛
 ۵. kekavyari, zletari, lingurari: (که با هم به صورت čacě rom دسته‌بندی شده‌اند): در نواحی ولاچ Vlach رومانی و مولداوی؛
 - kelderari: که از منطقه مرزی مجارستان و رومانی سرچشمه گرفته، اما اکنون در پهنه جهان از کشورهای مشترک‌المنافع (جمهوریهای شوروی سابق) تا آرژانتین پراکنده است؛
 - lovari: در ناحیه‌ای گسترده از روسیه تا سراسر اروپا و انگلستان، و حتی تا آمریکا؛
 - gurbeti: در بوسنی و هرزگوین؛
 ۶. plaščunuya, servi: در اوکراین؛
 ۷. fintike roma: در فنلاند؛
 ۸. volšenenge kale: در ویلز؛
- تا اوایل قرن بیستم، کولیا معمولاً دوزبانه بودند یکی رمانی و دیگری زبان کشور میزبان. اکنون زبان کشور میزبان موفق شده است رمانی را در همه‌جا تا سطح یک گویش بومی تنزل دهد.

خط

در معدود نشریات رومانیا که عمدتاً مذهبی هستند هم الفبای لاتینی و هم الفبای سیریلی به‌کار رفته است. فرهنگ عامه، قصه‌ها و اشعار کولی را انجمن فرهنگی کولیا در اروپای شرقی و در

بریتانیا گردآوری و منتشر ساخته است.

دستگاه واجی

صامت‌ها

انسدادیها p, b, p', t, d, t', k, g, k'

انسدادی-سایشیها: ts, dz, tʃ, dʒ

سایشیها: f, v, s, z, ʃ, ʒ, x, γ, h

خیشومیها: m, n, ŋ

کناریها و تکریری: l, ɹ, ɻ, ɻ

نیم مصوتها: j, w

یک جفت برگشته /l/ /l'/ فقط در گویش drindari دیده می‌شود؛ زنشی /i/ خاص گویش lingurari است. /p', d', k'/ انسدادیهای دمیده هستند. بیشتر صامت‌ها، و حتی دمیده‌ها به شکل کامی شده /p', b', p''/ و جز آن نیز به کار می‌روند.

انسدادی-سایشیهای واکبر، زیاد در گروه ۵ متداول نیستند، اما در همه گروه‌های ۴-۱ و ۸-۶ رایج‌اند.

مصوتها

پیشین: i, e /ɛ

میانه: ɪ, ə, ɔ, a

پسین: o, u

واکه‌های مرکب: ai, ei, oi, ui

مصوت‌های خیشومی شده /ã, ã/، در زبان کولیهای رومانی دیده می‌شوند. همه مصوت‌ها در جایگاه بی‌تکیه به /ə/ تبدیل می‌شوند.

تکیه

تکیه در رمانی تحت تاثیر طرح‌های تکیه در زبان میزبان، از یک لهجه به لهجه دیگر تغییر می‌کند. بنابراین، در رمانی مجاری به واج آغازی انتقال می‌یابد، و در رمانی لتونیائی به مصوتی کشیده منتقل می‌شود.

در واژه‌های رمانی سره (هندوآریائی‌نو)، تکیه اصلی روی هجای پایانی است. در حالات غیرفاعلی، این تکیه به هجای ماقبل آخر انتقال می‌یابد؛ مثلاً، در رمانی روسی: romá 'کولیها'،

roméstir (مفعول عنه).

تغییرات آواهای هندی میانه:

۱. انسدادیهای واکبر دمیده بی‌واک می‌شوند:

Skt bhūmi > /p'uv/ 'زمین'; *bhrāta* > /p'ral/ 'برادر'

۲. /t/ میان مصوتی < /l, r/ :

Skt bhrāta > /p'ral/ 'برادر'; *gata* > /gelo/ 'رفته' *gītā* > /gili/ 'آواز'.

۳. سری صامتهای برگشته ناپدید می‌شود:

Skt vāṭa > /bar/ 'حصار'; *varṣa* > /berʃ/ 'سال'.

۴.

/s, s/ /s, ʃ/ : *Skt kāṣṭha* > /kaʃt/ 'چوب'.

۵. خوشه /tr-/ باقی می‌ماند:

Skt triṇī > /trin/ 'سه'.

دگرگونی مصوتها

بعضی مثالها:

سانسکریت		رمانی
agni	>	/yag/ 'آتش'
caura	>	/cor/ 'دزد'
mṛta	>	/mulo/ 'مرده'
daśa	>	/deʃ/ 'ده'
śrṇoti	>	/ʃunel/ 'می‌شنود'
hṛdayam	>	/yilo/ 'دل'

صرف و نحو

حرف تعریف

حروف تعریف معین o (مذکر) و e (مونث)، برای مفرد و جمع، از یونانی قرض گرفته شده‌اند: صورت غیر فاعلی، e (با گونه‌های آن) است. مثلاً o rom «کولی»، e romeske «به کولی».

اسم

دوگانگی بنیادین در اسم، مقولهٔ جاندار / بی جان است، اسمهای جاندار مذکر یا مؤنث هستند. در اسم دوشمار مفرد و جمع وجود دارد. تقابل اسم جاندار / بی جان و تقابل اسم مذکر / مؤنث صورتاً فقط در پایه‌های غیرفاعلی تشخیص داده می‌شود (یعنی اسمهای بی جان دارای صورت پایه = مفعولی = فاعلی هستند).

جمع: -a, -e: مثلاً «کولی»، جمع roma: chavo «پسر»، جمع chave.

در اسم شش حالت وجود دارد؛ پنج‌تای آنها پایانه‌هایی دارند که به‌طور پیوندی agglutinative به صورت غیرفاعلی پایه = مفعولی افزوده شده‌اند.

مفرد غیرفاعلی	جمع غیرفاعلی			
rom	romes	roma	romen	مذکر
romn'i	romn'a	romn'a	romn'en	مؤنث

مثلاً، در رمانی روسی:

مفرد	جمع	
rom	roma	فاعلی
romes	romen	مفعولی
romeske	romenge	مفعول غیر صریح
romeste	romende	مفعول فیه
romestir	romendir	مفعول عنه
romessa	romenca	متمم / مفعول معه

حالت اضافی: با -ker- + مصوت پایانی که از نظر جنس نشاندار می‌شود ساخته می‌شود:

romeś. ker.o chavo «پسر کولی»

romes. ker.i chai «دختر کولی»

romes. ker.e chave «بچه‌های کولی»

romen. ger.o chavo «پسر کولیها»

romen. ger.e chave «پسران کولیها»

صفت

صفت توصیفی قبل از اسم می‌آید و با آن در جنس و شمار مطابقت می‌کند. حالت در صفت به دو نوع محدود می‌شود: فاعلی یا غیرفاعلی (در گروه ۶ (به مقدمه نگاه کنید) صفت ممکن است در هر شش حالت صرف بشود): مثلاً *baro rom* «کولی بزرگ»، مؤنث *bari romn'i*؛ جمع *bare roma*؛ غیرفاعلی *bare(s)romende*.

صفت تفضیلی

صفت تفضیلی با این قاعده $(V)dVr$ - ساخته می‌شود، مثلاً *baridir* «بزرگتر».

ضمیر

جنس با سوم شخص مفرد تشخیص داده می‌شود: اول شخص مفرد *me*، دوم شخص *tu*، سوم شخص مذکر *ov*، مؤنث *oi*؛ اول شخص جمع *ame*، دوم شخص *tume*، سوم شخص *on*. این ضمائر در شش حالت صرف می‌شوند: ضمیر پایه برای اول شخص مفرد *man* است؛ برای سوم شخص مفرد مذکر *es*، مؤنث *a* و برای جمع *en* است.

ضمیر ملکی

اول شخص مفرد ($\rightarrow mo, mi, me$) *miró, mirí, miré*

دوم شخص مفرد ($\rightarrow to, ti, te$) *tiró, tirí, tiré*

سوم شخص مفرد مذکر *eskoro*، و جز آن، مؤنث *esk'eri*، و جز آن.

اول شخص جمع *amaró*، و غیره؛ دوم شخص جمع *umaró*، و غیره؛ سوم شخص جمع *engoro*.

ضمیر اشاره

ضمیر اشاره *adava* «این» و *odova* «آن» است. ضمائر اشاره در گویشها شکلهای متفاوت پیدا می‌کنند. صورتهای زبان ولزی *kadava* و *kodova* هستند.

ضمیر پرسشی

ضمیر پرسشی *ko(n)* «که؟» و *so* «چه؟» است.

ضمیر موصولی

ونسل (۱۹۶۴) برای رمانی روسی *savi* را به عنوان ضمیر موصولی مفرد، و *save* را به عنوان ضمیر موصولی جمع ذکر کرده است.

اعداد

اعداد از ۱ تا ۱۰ عبارت‌اند از:

ek, dui, trin, štār, pamž, šov, eŋta, oxto, en'a, deš; 11 deš.u.yek; 12 deš.u.dui; 20 biš; 30 tranda; 40 štar.var.deš; 50 pamž'.var.deš; 100 šeŋ.

فعل

فعل بر شخص و شمار دلالت دارد؛ جنس فقط در صفت مفعولی نشان داده می‌شود. در فعل دو وجه اخباری و امری وجود دارد؛ در برخی گویشها ممکن است وجه تمنائی شرطی نیز به شکل تحلیلی بیان شود.

در ارتباط با فعل معمولاً چهار زمان تشخیص داده می‌شود: حال-آینده-گذشته غیرکامل-گذشته کامل. در بعضی لهجه‌ها، زمان حال مفهوم آینده دارد.

صورت انعکاسی^۱ را از همه افعال متعدی می‌شود ساخت.

جنبه، مشخصه‌ای از فعل زبان رمانی نیست، اما برخی پیشوندهای مرتبط با جنبه از زبانهای دیگر وام گرفته شده‌اند، مثلاً za از روسی،-pše از لهستانی، و-fer از آلمانی. در زبان رمانی سه نوع صرف فعل وجود دارد.

نمونه صرفی: نخست صرف فعل،-čin «نوشتن»؛ صورتهای رمانی روسی:

زمان حال: مفرد -eŋa, -esa, -ava.čin؛ جمع -ena, -ena, -asa.čin

گذشته کامل: مفرد -d'a, -d'an, -d'om.čin؛ جمع -dle, -dle, -d'am.čin

گذشته غیرکامل: مفرد -eŋas, -esas, -avas.čin؛ جمع -enas, -enas, -asas.čin

آینده: در رمانی روسی از زمان حال -le «گرفتن» +tə+ زمان حال مرخم ساخته می‌شود:

مفرد ɬava tə činav, ɬesa tə čines, ɬeŋa tə činel

جمع ɬasa tə činas, ɬena tə činen, ɬena tə činen

امر: دوم شخص مفرد = ریشه؛ به دوم شخص جمع n- اضافه می‌گردد.

زمان حال فعل معین -ov «بودن»: مفرد -som, san, si؛ جمع -sam, san, si.

نفی

به‌طور کلی زمانهای اخباری با افزودن na پیش از فعل منفی می‌شوند و امر با افزودن ma. در رمانی آلمانی، علامت منفی čī یا gar بعد از فعل می‌آید (تحت تاثیر? nicht): رمانی činava ich schreibe nicht = čī/gar آلمانی =

۱. فعل انعکاسی را «ناگذر» و «میانی» نیز می‌گویند، چون نتیجه آن به فاعل برمی‌گردد نه به دیگری. مثلاً «من خودم را شستم». م.

صفت مفعولی

صفت مفعولی از بن سوم شخص جمع گذشته کامل ساخته می‌شود و جنس و شمار را نیز نشان می‌دهد: مثلاً «bikind{o, -i, -e}» «فروخته» (مذکر، مؤنث و جمع آن مشترک است)؛ «kerdo, -e -i» «کرده»؛ «džind{o, -i, -e}» «دانسته». صفت مفعولی می‌تواند معلوم یا مجهول باشد، و نسبت به زمان، خنثی است.

حروف اضافه

صرف اسم به شکل فوق بیشتر مربوط به اسمهایی است که بر موجودات جاندار دلالت می‌کنند. اسمهای دیگر به ندرت به این روش صرف می‌شوند، و در اینجا حروف اضافه برای تبیین روابط نحوی آورده می‌شوند. در برخی گویشها، حروف اضافه باعث تمایز بین وضعیت پویا (حرکت به سوی چیزی) و وضعیت ایستا (ماندن در جایی) می‌شوند. مثلاً در گروه servika/ungrike andro veš, roma «به سوی بیشه»؛ andro vešeste «در بیشه».

ترتیب کلمات

ترتیب فاعل- فعل- مفعول عادی است.

نمونه‌ای از یک متن رمانی به لهجه kelderari

31. Atunči avile leski dey tay vi leske phral. Ašile avri tay tradine ekh vorba te avel avri lende. 32. Vi but žene bešenaz kote tay phende, "Ašun, tyiri dey tay tyire phral si avri. Mangen tu te žas lende." 33. Tay dya anglal o Isus, "Kon si muři dey tay muře phral?" 34. Tay dikhlya pe kodolende kay bešenaz truyal leste tay phendya, "Katka bešen muři dey tay muře phral. Kongodi kerel e voya le Devleski, vo si muro phral tay muři phey tay vi muři dey."

Kelderari

(Mark 3:31-5)

کتابنامه

Vencel', T.V., 1964. *Tsyganskij jazyk (severnorusiskij dialekt)*, Moscow.